

Az emberi jogokról

KARSAI LÁSZLÓ

Illúziók és valóság

„VENDEGMUNKÁSOK” NYUGAT-EURÓPÁBAN

„Vendégmunkások”: megtévesztő, hazug és nem utolsó sorban értelmetlen összetett szó. A franciák, angolok, oroszok nyíltan kimondják: *travailleurs étrangers*, *foreign workers*, inostrannije rabocsije — vagyis: *külföldi munkások*. Csak a németek nevezik őket *Gastarbeiter*-nek — vendégmunkásnak. A külföldi munkások problémáinak neves szakértői, Stephen Castles és Godula Kosack ez utóbbi kifejezésről monográfiájukban szárazon és némi gúnyos éllel megállapítják: „A szakirodalomban nem használják, vendégeket általában nem hívnak azért, hogy olyan munkákat végeztesse velük, amelyeket senki más nem vállalna.”¹

A közvéleményben nálunk és Nyugat-Európában is szép számmal élnek szélsőséges, egymásnak gyakran ellentmondó nézetek, előítéletek a „vendégmunkásokkal” kapcsolatban. Nyugat-Európában a külföldi munkavállalókat tartották egy időben a kapitalista fejlődés fő mozgató erejének, különféle idegengyűlölő, fasisztoid faji mozgalmak ürügyül használták és használják őket a munkásmozgalom megosztására, a kispolgári rétegek megrémítésére. Miközben sok európai fejlett tőkés országban a baloldali pártok, a szakszervezetek még csak próbálkoznak egységes, igazságos politikát kialakítani a „vendégmunkásokkal” kapcsolatban — egyes szélsőbalos irányzatok az algériai, spanyol, olasz, görög stb. munkásokban próbálják megtalálni az osztályharcok forradalmi erőit.

Cikkünkben azt a célt tűztük magunk elé, hogy a legfontosabb tényekre, összefüggésekre megpróbáljuk az érdeklődő olvasó figyelmét felhívni. Kiindulópontunk az a tény, hogy a külföldi munkaerő általános, széles körű alkalmazása már több mint 10 éve lényegi, strukturális tény a nyugat-európai tőkés országok egy részében.² A hazájától távol élő, dolgozó népesség számát Nyugat-Európában óvatos becslések 10–12 millió körül adják meg. A túloldali táblázat adatai jól mutatják a külföldi dolgozók származását és az európai tőkés országok közötti megoszlásukat. A táblázat adatainak jelentőségét jobban megértjük, ha figyelembe vesszük, hogy Svájcban a dolgozók több mint 25 százaléka külföldi, az NSZK-ban minden tizedik bér munkás nem német, Franciaországban pedig külföldiek gyártanak minden négy autóból egyet, ők építenek minden három km útból egyet és minden öt lakásból kettőt.³ A „vendégmunkások” zöme, mint azt a másik táblázatunk adatai is mutatják, az iparban talál munkát.

Ezek az adatok egyértelműen cáfolják az „utcaseprő”, „pincér”, „mosogató” vendégmunkásklisét, bár természetesen igaz, hogy például Münchenben a szemetesek 50, az utcaseprők 70 százaléka külföldi.⁴

A nemzetközi munkaerő-vándorlás problémáinak szervezett kutatása csak az 1960-as évek végén indult meg. A 60-as évek közepéig még azt sem tudták pontosan felmérni, hogy mennyi haszonnal és mennyi kiadással jár az úgynevezett fogadó országok számára az idegenek tömeges alkalmazása.⁵ A közgazdászok e téma iránti

Beclés: az európai fejlett tőkés országokban dolgozó külföldiek száma 1975-ben
(Hivatalos adatok szerint)

Kibocsátó országok	Befogadó országok								
	NSZK	Ausztria	Belgium	Franciaország	Luxemburg	Hollandia	Anglia	Svédország	Svájc
Algéria	2 000	—	3 000	420 000	—	—	500	200	—
Ausztria	78 000	—	—	—	—	—	—	—	21 000
Spanyolország	132 000	—	30 000	250 000	1 900	18 000	15 500	2 000	72 000
Finnország	—	—	—	—	—	—	—	103 000	—
Görögország	212 000	—	8 000	5 000	—	2 000	2 500	8 000	—
Olaszország	318 000	2 000	85 000	210 000	10 700	10 000	56 500	2 500	281 000
Marokkó	18 000	—	60 000	165 000	—	28 000	1 000	500	—
Portugália	70 000	—	3 000	430 000	12 500	5 000	4 000	1 000	4 000
Tunézia	15 000	—	—	90 000	—	1 000	—	200	—
Törökország	582 000	26 200	10 000	35 000	—	38 000	1 500	4 000	16 000
Jugoszlávia	436 000	136 000	3 000	60 000	600	10 000	3 500	23 000	24 000
Egyéb	328 000	21 000	76 000	235 000	21 100	104 000	690 000	60 000	135 000
Összesen:	2 191 000	185 200	278 000	1 900 000	46 800	216 000	775 000	204 400	553 000

(Forrás: OCDE, SOPEMI 1976)

	NSZK 1972	Svájc 1972	Svédország 1973	Franciaország 1968
Mezőgazdaság	0,9	2,4	3,4	8,7
Bányászat	3,3	0,2	0,6	2,7
Feldolgozóipar	76,7	65,6	60,4	63,0
Kereskedelem	5,8	6,0	1,6	8,6
Egyéb szolgáltatások	13,3	25,8	34,0	17,0

Forrás: SOPEMI, 1973

közömbössége — egy-két kivételtől, például V. Lutztól, L. P. Kindlebergertől eltekintve — annál is érthetlenebb, mivel a nemzetközi munkaerő-vándorlás már több mint 100 éves múltra tekinthet vissza. 1800 és 1930 között például 40 millió európai vándorolt ki a tengerentúlra, Észak- és Dél-Amerikába, valamint az afrikai, ázsiai gyarmatokra. Lenin már 1916-ban megállapította: „Az imperializmusnak... sajátosságai közé tartozik az imperialista országokból való kivándorlás csökkenése és az elmaradottabb, alacsonyabb munkabért biztosító országokból ezekbe az országokba való bevándorlás növekedése (munkások odaözönlése és áttelepülések).”⁶

Az 1945 utáni munkaerő-kivándorlás új problémákat, kérdéseket vetett föl. Castles és Kosack ennek a nemzetközi munkásmigrációnak „húzó” és „nyomó” okait, tényezőit különböztette meg (pull-, és push-factors). A húzóhatást, vagyis azt a ténytet, hogy a nyugat-európai tőkés gazdaságok igényelték, várták a külföldi munkaerőt, Castlesék négy fő okkal magyarázták. 1. A második világháborút követő újjáépítés gyorsan felszívta a leszerelt katonák tömegeit. 2. Nyugat-Európa legtöbb országa az 1930-as években mély demográfiai hullámvölgyet élt át. Az 1945—1965 között munkába álló fiatalok száma viszonylag alacsony volt, ehhez járult még a munkaképes lakosság egy részének kiesése a termelésből (a világháborúban elpusztultak, nyomorékká váltak tömegei). 3. 1945 után jelentősen megnőtt az oktatási, tanulási idő. 4. Az 1960-as években a legtöbb fejlett tőkés államban elérték vagy nagyon megközelítették a teljes foglalkoztatottság állapotát. Ennek egyik természetes következménye az lett, hogy a hazai munkások könnyebben válogathattak a különböző állások között és egyre nagyobb számban kezdték elhagyni a piszkos, fárasztó, egyhangú, de főleg és elsősorban a rosszul fizetett munkákat.

A nyomóhatást pedig Dél-Európa elmaradott, túlnépesedett országainak jobb életre, munkára vágyó tömegei fejtették ki.⁷

A nyugat-európai tőkés országok egy része így hallatlanul kedvező helyzetbe került. A nemzetközi munkaerő-piacon hosszú éveken keresztül állandóan rendelkezésükre állt egy kimeríthetetlennek tűnő, olcsó, engedelmes munkástömeg. A tőkésék anélkül tudták növelni termelésüket, hogy a termelési és foglalkoztatási szerkezetet lényegesen és — tegyük hozzá — költséges módon (gépek, új technológiák stb.) át kellett volna alakítaniuk. C. P. Kindleberger már 1967-ben megállapította, hogy a második világháború utáni nagy európai gazdasági növekedést nem utolsósorban a korlátlan munkaerő-kínálat tette lehetővé.⁸ Természetes az is, hogy a nemzetközi munkaerő-piacon a vásárlók, vagyis a fejlett ipari országok diktáltak. A külföldi munkavállalók pedig özönlöttek, legális és illegális utakon, a dél-olasz falvakból, Andalúzia, Anatólia, Bosznia elmaradott mezőgazdasági területeiről, de szép számmal jöttek a városokból, a gyárakból is. A fő ok, ez közismert, az otthonival összehasonlítva horribilisan magasnak tűnő fizetés volt. Mindenfajta összehasonlítás, egybevetés, különösen a bérek, fizetések terén nagyon nehéz. Körülbelül mégis igaznak fogadhatjuk el Antony Ward angol közgazdász adatait. Szerinte egy francia munkás átlagosan háromszor annyit keres mint egy spanyol, egy spanyol dolgozó pedig kb. ötször annyit mint egy marokkói. Ivo Baucic, a jugoszláv „vendégmunkások” problémáinak szakértője szerint az NSZK-ban a jugoszláviai átlagbéreknél 318 százalékkal keresnek többet az elvándorolt munkások.⁹

De tíz- és százezrek nem elsősorban a magasabb fizetésért vándoroltak ki. Ennek a több milliós munkásexodusnak egyik lényegi oka az volt, hogy óriási tömegek számára egyszerűen nem volt más választás, mint a teljes nyomor, a félmunkanélküliség, a különböző idénymunkák, a tengődés, vagy pedig a kivándorlás. Egy török munkás erről egyszer ezt mondta: „Ez a hideg itt Németországban, ez engem betegé tesz; még mindig honvágyam van, mostanában néha még inkább, mint öt évvel ezelőtt; a honvágy betegség, és ebből a betegségből csak Törökországban lehet gyógyulni; de Anatóliában nincs számomra munka, nincs kereset, nincs rá lehetőség, hogy egyszer valamikor feljebb kerüljek, hogy ember módjára éljek, házam legyen, rendszeres jövedelmem: így hát egyelőre Németországban kell maradnom, együtt kell élnem ezzel a betegséggel; ebben a hidegben; a hideget itt Németországban az emberek teszik.”¹⁰

Az 1960-as évek végéig a polgári gazdasági szakemberek, politikusok többsége nem foglalkozott a maga jelentőségének megfelelően a nemzetközi munkaerő-vándorlás problémáival. A helyes tudományos megközelítést az is gátolta, hogy sokáig úgy tekintettek erre a kérdésre, mint megoldott problémára, úgy ítélték meg, hogy a nemzetközi munkámigráció mindenkinek; a befogadó országok, a munkást kibocsátó országok gazdaságának, az elvándorlóknak és a munkaadóknak egyaránt csupa jót, hasznosat hoz.

Antony Ward öt pontban foglalta össze ezt a dezorientáló gondolatmenetet.

1. A szervezett munkaerő-vándorlás a munkaerőt kibocsátó országok fölös népességét vonja el; helyreállítja a népesség és a nyersanyagforrások — ipari-mezőgazdasági potenciál — közötti egyensúlyt. Humanitárius szempontból is csak helyeselhető a munkaerő-elvándorlás lehetővé tétele, mivel megélhetést, munkát biztosíthat olyan embereknek, akik hazájukban csak a mély nyomorral küzdhetnének.

2. Az elvándorló munkások a legelmaradottabb mezőgazdasági területekről jönnek, ahol a népesség fölös, legkevésbé termelékeny részét alkotják.

3. A fejlett ipari országokban ragyogó szakképzési, művelődési lehetőségek várnak a kivándorlókra, visszatérésük után hazájuk gazdasági fejlődését nagy mértékben elősegíthetik.

4. Az elvándorolt munkások hazautalt pénze (kemény német márkákról, francia, svájci frankokról stb. van szó) az elmaradott országok fizetési mérlegét segíthet egyensúlyba hozni, sőt, ezeknek az összegeknek felhasználásával fejleszteni lehet a hazai ipart is.

5. Az elvándorlás biztonsági szelep, olyan gazdasági és társadalmi feszültségeket vezet le, amelyeket más módon aligha lehetne csökkenteni.

Majd a valóság alapján Ward, pontról pontra megcáfolta ezeket az állításokat.¹¹ Már a 60-as évek közepén világossá vált, hogy a külföldi munkások döntő többsége nem úgynevezett „célmunkás”, vagyis olyan külföldi munkavállaló, aki csak addig akar idegenben dolgozni, amíg elegendő pénzt tud megtakarítani, hogy hazájában biztos egzisztenciát teremtsen magának. A tőkés munkaadók ideális „vendégmunkás” típusa: a 18—24 éves, igénytelen, nőtlen férfi, aki 2—3 évig keményen dolgozik, barakkokban lakik, majd hazatér — nem létezik. A törökországi, algériai falvak hajdani lakói maradni akarnak, maguk után hozatják feleségüket, gyerekeiket, igyekeznek véglegesen letelepedni a nekik munkát, megélhetést nyújtó országokban. Elvándorlásuk fő oka: hazájuk szegénysége, elmaradottsága, a második világháború utáni kétségtelen gazdasági fejlődés ellenére, összehasonlítva a fejlett ipari országok gazdagságával, nem csökkent, sőt egyes esetekben még nőtt is. A munkaerőt kibocsátó országok szegénysége nem egyszerűen földrajzi, demográfiai, történeti okok terméke, hanem annak is következménye, hogy ezek az országok a tőkés gazdasági rendszerbe vannak integrálódva. És ha ebből a szempontból vesszük szemügyre a nemzetközi munkaerő-vándorlás általános következményeit, világosan láthatjuk, hogy a „munkaerő-vándorlás mint a fejlődés forrása” című ideológia lényegében hamisnak bizonyult. Dél-Európa, Észak-Afrika, Közel-Kelet szegény, munkaerőben gazdag országai

1945—1975 között bár fejlődtek, de nem tudták behozni elmaradásukat, állapította meg a SOPEMI 1975-ös összefoglaló tanulmánya.¹²

Az elmúlt 30 év tapasztalatai egyértelműen bebizonyították, hogy a munkaerőt kibocsátó országok számára ez a munkáselvándorlás több kárral mint haszonnal járt. A Ward által összeállított mítoszrendet figyelembe véve:

1. Csak bizonyos határok között igaz az, hogy a fölös, munkanélküli lakosság vándorol ki. Ehhez feltétlenül hozzá kell tenni, hogy nemcsak a munkanélküliek vándorolnak ki, hanem általában a népesség legfiatalabb, legaktívabb, legegészségesebb rétegei hagyják el a szó szoros értelmében szegény hazájukat. A befogadó országok nem fizetik meg nevelésük, iskoláztatásuk költségeit sem. Egyes adatok szerint egy algériai munkás nevelési költségei 15 év alatt kb. 5000 francia frankot tesznek ki. A francia gazdaság kb. 500 000 algériai bevándorló munkást foglalkoztatott 1975-ben. Tessék szorozni!

2. Ezeknek a fiataloknak az elvándorlása a munkanélküliség problémáját nem oldja meg. Jugoszláviában 1968-ban 300 000 munkanélkülit tartottak számon, 1977-ben már több mint 600 000-et. Az NSZK jugoszláv, portugál, török származású vendégmunkásainak, munkanélkülijeinek egy részét hazaküldte, így tulajdonképpen „exportálta” munkanélküliség-problémájának egy részét Jugoszláviába, Portugáliába, Törökországba.¹³

3. Nem igaz az, hogy a külföldre vándorló munkásokat ragyogó szakképzési, művelődési lehetőségek várják. Az NSZK-ban a külföldi dolgozók közel 50 százaléka csak egészen rövid szakképzést, betanítást kap, és azonnal munkába állítják. A török vendégmunkások fele teljesen szakképzetlen volt elutazása előtt, és 40 százalékuk az maradt hazatéréseig. Franciaországban közel 4 millió külföldi volt 1977-ben, ebből 1 millió analfabéta. És még az elemi írni-olvasni tudást nyújtó tanfolyamokon is csak 72 000 ember vett részt ebben az évben, szakképzésben pedig alig 6000 ember részesült. A külföldi munkavállalók szinte sehol sem részesülnek munkaidő-kedvezményben, este, fárasztó munkájuk után, pihenőidejük rovására kellene magukat képezniük. De munkaadóiknak egyáltalán nem áll érdekében, hogy a vendégmunkások képezzék magukat, a futószalag mellett egy-két mechanikusan ismétlődő mozdulat „megtanulásához” nem kell túl nagy képzettség, de a tőkés az is tudja — a tanult, szakképzett külföldi munkás könnyebben bekapcsolódik a tudatos osztályharcba.¹⁴

4. A vendégmunkások hazautalt pénzei valóban komoly összegekre rúgnak, mint ezt az alábbi táblázat is mutatja.

	Millió dollárban		
	1973	1974	1975
Törökország	1183	1425	1300
Görögország	735	645	735
Jugoszlávia	1398	1621	1695
Itália	844	753	979
Spanyolország	1185	1070	969
Portugália	1025	1100	690
Marokkó	243	372	516

Forrás: SOPEMI, 1976

De ezek a dollármilliók nem okoztak gazdasági fellendülést az elmaradott országokban. Ennek egyik oka az, hogy a munkaerőt kibocsátó országok nem folytattak ésszerű beruházási politikát, nem törekedtek a valuták racionális felhasználására. Csak a török és a jugoszláv kormány próbálkozott ilyesmivel, csekély eredménnyel. Jugoszláviában például lehetőséget biztosítottak a külföldön dolgozó állampolgároknak, hogy olyan takarékszámákra fizessék be megtakarított pénzüket, amelyek ipari

létesítmények alapítását finanszírozzák. A befizetőknek elsőbbségi joguk van az új gyárakban (amelyeknek tulajdonképpen „résztulajdonosai”) a munkavállalásnál. 1975-ben mindössze 5—6 üzem épült ilyen deviza-megtakarításokból, és ezek alig 2—300 munkást tudnak majd foglalkoztatni. És ne feledjük, külföldön dolgozók számára óriási erőfeszítést jelent jövedelmük egyharmadáról, feléről lemondani, hiszen már így is a tőkés fogyasztói társadalom perifériájára szorultak. Egy olyan társadalomban élnek, ahol nemcsak nyelvük, szokásaik, vallásuk idegen, de nem fogadják be őket azért sem, mert takarékoskodnak, nem fogyasztanak, nem költenek. A munkaerőt kibocsátó országokban viszont ezek a beáramló kemény valuták olyan fogyasztói keresletet teremtenek, amelyet ezek az országok nem tudnak kielégíteni. A tartós és féltartós fogyasztási cikkek iránt hirtelen megnő a kereslet, és vagy importálni kell ezeket a javakat, vagy fogyasztási cikket gyártó vállalatokat kell építeni (rendszerint drága nyugati licencek megvásárlásával együtt), az állam mindkét esetben a lényegi nehézipari-mezőgazdasági beruházásoktól kénytelen erőforrásai egy részét elvonni.

5. A munkaerő-vándorlás mint biztonsági szelep többé-kevésbé jól működött az 1970-es évek elejéig, amíg nagyjából korlátlan számban tudtak kivándorolni a munkanélküliek. Mint láttuk, csak a kivándorlók egy töredéke szerzett szakképzést, és természetes, hogy e töredéknek csak egészen kis hányada tért véglegesen haza, hiszen ők tudtak a legkönnyebben beilleszkedni új hazájuk termelési szerkezetébe. Mégis, a külföldet megjárt, a nyugati országok fejlett szakszervezeti érdekvédelmi harcait megismert török, spanyol, portugál munkások hazatérésük után némi joggal keltettek félelmet hazájuk uralkodó osztályában. Azért csak némi joggal, mivel a hazatérők nagy része nem akar ismét munkás lenni. Többségük házat épített, autót vásárolt, általában megpróbált kis boltot, kávézót, penziót nyitni, magántaxisként megélni. Ez a félpolgári, kispolgári réteg életvitelét, ideológiáját tekintve alapvetően konzervatív. Jó részük pár éven belül tönkre is ment és újra beállt a külföldi vízumra várók hosszú, reményvesztett sorába.¹⁵

És ez a sor egyre hosszabb lesz, mert az 1970-es évek közepén a munkaerőpiacon uralkodó vásárló tőkés országok egyoldalúan, brutális hirtelenséggel véget vetettek a bevándorlási hullámnak. Egy rövid ideig úgy tűnt, hogy az 1973-ban ki-robbant európai gazdasági válság, az energiagondok, az infláció és a növekvő számú hazai munkanélküli készítette a kormányokat erre a lépésre. De az elfogulatlan szakértők hamarosan kimutatták, hogy az olajválság csak ürügy volt a külföldi munkavállalók bevándorlásának korlátozására. Az igazi okot az OCDE 1975-ös összefoglaló jelentése nyílt őszinteséggel kimondta: „Nyugat-Európa ipari országai anélkül, hogy súlyos zavargások, rendbontások ne következzenek be, nem engedhetik meg maguknak, hogy határaikon belül egy jelentős, növekvő számú, elszegényedett, a társadalom perifériájára szorított népesség éljen. Ha ezek az országok meg akarják őrizni belső kohéziójukat, csökkenteni kell a bevándorlást.”¹⁶

A fejlett európai tőkés országok pontosan ebben a szellemben cselekedtek. 1973 óta nem következett be tömeges „vendégmunkás”-hazatérés, a „vendégeket”, akik már huzamosabb ideje az ipari országok gazdagságát növelték, nem zavarták haza, nem utasították ki, csak az új bevándorlásokat, az újabb családgyesítéseket (például Franciaországban) tiltották meg. Hazaküldték viszont a „rossz bevándorlót”, vagyis azokat a külföldi dolgozókat, akik kezdtek bekapcsolódni a befogadó országok szakszervezeti harcaiba, akik kezdtek elég tudatosá válni ahhoz, hogy érdekeikért, emberi jogaikért, az egyenlő jogokért megkíséreljenek kiállni. Csak az engedelmes, alkalmazkodó külföldi dolgozókra van ma szükség Nyugat-Európában, legalábbis politikai szempontokból.

Hol vannak már a régi szép ideológiák, a hajdani bevándorlási politikák remekül hangzó frázisai a munkaerő-vándorlás egyetemes jótéteményeiről, a hazautalt pénzekekről, a szakképzésről, hol vannak már azok az ünnepélyes kijelentések, amelyek minden ember egyéni jogának deklarálták a munkahely és lakóhely szabad megválasztását.

A tőkés államok — bár elvben megtehetnék — nem folyamodtak a tömeges kiutasítások politikájához. A komoly gazdasági szakemberek egyszerűen üres demagóg fecsegésnek minősítették például Jacques Chirac egyik kijelentését, amikor a neves francia politikus, jelenleg Párizs polgármestere és a francia jobboldal egyik választási reménysége, kifejtette: Franciaországban 1 millió munkanélküli van és 1 800 000 külföldi dolgozik francia munkahelyeken, tehát egyszerűen meg lehetne oldani a francia munkanélküliek problémáját. A Renault-autógyár egyik vezetője mérgesen fakadt ki: „Miért dühítenek, a francia munkás fehérgalléros, tiszta munkát akar végezni, képtelenség őket a futószalag mellé állítani!”

A nehéz, piszkos, szakképzettséget nem igénylő munkákra hiába próbálják akár a munkanélküli hazai fiatalokat rávenni. 1974 őszén például Svájcban pontosan ezért vetette el a szavazók kétharmada azt a törvényjavaslatot, amelynek betérjesztői azt javasolták, hogy 500 000 külföldit küldjenek azonnal haza.¹⁷

A fejlett európai tőkés országok az 1970-es évek második felében a már határainkon belül tartózkodó külföldi dolgozók munka- és életkörülményeinek megjavításán fáradoznak. Abban reménykednek, hogy a magas születési arányszámú külföldi népesség változatlanul el tudja látni azokat a feladatokat, amelyeket a tőkés munkamegosztás könyörtelen gépezete rájuk kirótt. De a SOPEMI szakértői ezzel kapcsolatban két tényre hívják fel a figyelmet, s következtetéseikkel egyet kell értenünk. Egyrészt, a bevándorlók gyermekei, akik már beleszületnek a fejlett fogyasztói társadalmakba, valószínűleg a hazai munkaerőhöz hasonló magatartást fognak tanúsítani egyes munkafajtákkal kapcsolatban. Másrészt, a fejlett tőkés országok választás előtt állnak. Vagy újra lehetővé teszik a nagyarányú bevándorlást, amit, mint láttuk, elsősorban *társadalmi-politikai* és nem *gazdasági* okok miatt tiltottak meg, de ez, számtalan gazdasági, társadalmi problémát, zavart, sőt zavargásokat okozhat, mind a befogadó, mind a munkaerőt kibocsátó országokban. Vagy gyökeresen át kell alakítaniuk, modernizálniuk kell egész termelési szerkezetüket. Az elkövetkező évtizedek mutatják meg, hogy az európai tőkés országok melyik utat választják.

Cikkünkben a nemzetközi munkaerő-vándorlás problémáinak csak igen kis részét tudtuk vázolni, sok fontos kérdést még csak említeni is alig lehetett a rendelkezésünkre álló szűk keretek között. Feldolgozásunk földrajzi értelemben is korlátozott volt, hiszen a nemzetközi munkaerő-migráció nem korlátozódik Európa fejlett tőkés országaira. Mexikóiak tömegei dolgoznak az USA-ban, megvannak a maga bevándorlói Japánnak, Dél-Afrikának, a Közel-Kelet olajbirodalmainak stb. Ezekről a kérdésekről éppúgy nem beszélhettünk, mint az európai vendégmunkások jogi helyzetéről, integrálódásuk, illetve asszimilációjuk (a kettő távolról sem azonos!) problémáiról, a különböző országokban kibontakozott idegengyűlölő, faji, fasisztoid mozgalmakról, pártokról stb., amelyekre még szándékunkban van visszatérni.

JEGYZETEK

1. Stephen CASTLES—Godula KOSACK: Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe, 1973, 13. l.
2. Système d'observation permanente des migrations (SOPEMI) — A Munkaerő-vándorlás Állandó Figyelő Szolgálata. A Gazdasági Fejlődési és Együttműködési Szervezet (OCDE) keretén belül működő intézet 1973. évi összefoglaló jelentése, Párizs, 1973. 3. l.
3. Manuel CASTELLS: La main-d'oeuvre étrangère dans l'économie capitaliste, Problèmes Économiques, 1975. szeptember 24., 18. l. és Jean BENOIT: Les immigrés victimes de la crise, Le Monde, 1977. június 18.
4. Jonathan POWER: Europe's Army of Immigrants, International Affairs, 1975/3. sz. 372. l.
5. Les effets de l'emploi des travailleurs étrangers. OCDE—SOPEMI, 1974, Bevezetés, 7. l.
6. Lenin: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka (1916) Lenin Összes Művei 27. k. 382. l.
7. Castles—Kosack, i. m. 26—27. l.
8. C. P. KINDLEBERGER: Europe's Postwar Growth . . . , 1967, 3, 77. l.
9. OCDE—SOPEMI, 1973, 13. l.
10. Max von der Grün: Ígélet és valóság, 1976, 123. l.

11. Antony WARD: Emigration et developpment économique... Problèmes Economiques, 1976. május 12, 8. l.
12. OCDE et les migrations internationales, Paris, 1975, 12. l.
13. Michel POINARD—Michel ROUX: L'emigration contre le développement: Les cas Portugais et Yougoslave, Tiers Monde 1977, XVIII. k. 21—54. l.
14. André JEANSON: Pour la formation des migrants, Le Monde, 1977. június 19—20.
15. Ward, i. m. 11—12. l.
16. OCDE—SOPEMI, 1975, 36. l.
17. Martine CHARLOT: L'Europe en quête d'une politique, Le Monde Diplomatique, 1977. október.

A. SAJTI ENIKŐ

A nemzeti, nemzetiségi kérdés a szocialista Jugoszláviában

Napjainkban világszerte megnövekedett az érdeklődés a nemzeti, nemzetiségi kérdés iránt. De figyelmünket talán túlságosan is a látványos vagy éppen robbanás-szerűen jelentkező események kötik le (például a nyugat-európai jelenségek). S a tőlünk alig néhány kilométerre fekvő Jugoszlávia nemzeti, nemzetiségi politikájáról még a lehetségesnél is kevesebbet tudunk. Pedig a *Forum Könyvkiadó* már eddig is sokat tett azért, hogy magyarul is hozzáférhetővé tegye országuk gazdag tapasztalatait, eddig elért eredményeit. Az elmúlt esztendőben jelentettek meg három, témájában, műfajában eltérő kötetet, amelyek Jugoszlávia szocialista fejlődésének egy-egy korszakát állítják vizsgálódásuk középpontjába. Olyan könyveket, amelyek egymás mellé illesztve átfogó, megbízható képet adnak országuk elvi és gyakorlati nemzeti, nemzetiségi politikájáról. Ezért csoportosíthatjuk gondolatainkat elsősorban e három kötet köré, mikor a jugoszláviai nemzeti, nemzetiségi kérdés rövid bemutatására vállalkoztunk, ajánlva egyúttal e könyveket a magyar olvasó figyelmébe.*

*

A délszláv népek egységes államban történő egyesülése 1918-ban régi vágyak, törekvések valóra váltását jelentette. Olyan történelmi *lépést és lehetőséget*, amelytől az eltérő történelmi háttérből kilépő nemzetek és nemzetiségek nemzeti céljaik és társadalmi gondjaik megoldását várták. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (később Jugoszláv Királyság) előtt azonban, a nemzetközi helyzet változásaival is összefüggésben, nemcsak a nemzeti és társadalmi problémák együttes megoldásának *forradalmi* útja torlaszolódtott el egy időre, de sorra fiaskót szenvedtek a horvát, a szlovén és más népek uralkodó osztályainak nemzeti törekvései is, elsősorban a szerb burzsoázia és a királyi udvar nagyszerb, hegemon törekvései miatt. Igaz, az egyre élestedő nemzeti ellentétek *levezetését* a centralizált Jugoszláv Királyság is megkísérelte, elsősorban a szerb—horvát megegyezés formájában. Így jöttek létre a szerb és

* *Jovan Vesetinov Zarko*: Az autonóm Vajdaság születése. Emlékezések. Forum, 1975. 545 l. — *Edvard Kardelj*: Szocialista öngazgatás. Válogatás E. Kardelj műveiből. Forum, 1976. 407 l. — *Anyanyelv — „államnyelv”*. Tanulmányok a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatáról a Vajdaságban. Szerkesztette: *Dr. Rehák László*. Forum, 1976. 346 l.